

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

Kísérletek a culturáról
 Verseghy és a modern kultúrafogalom kialakulása
 a 18–19. század fordulóján

„Az új áriával a’ Veszprémi Musikusok nem elégsznek [!] meg, ’s valamint Döme Urét együgyűnek, úgy az újat nem populárisnak találják, holott az én vélekedésem szerint az Éneket, hogy foganattya legyen[,] a’ nép culturájához kell szabni, mert a’ természetben nincsen ugrás.”¹ Horváth János 1822. január 23-i levele nemigen különbözött azoktól, amelyeket alig háromévnnyi barátságuk alatt Verseghynek küldött. Egy, a *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent cikk fölötti felháborodásának ad hangot, és biztatja Verseghyt, hogy válaszoljon rá; beszámol munkájuk, az *Egyházi értekezések és tudósítások* (EÉT) kedvező fogadtatásáról (most épp a nádor szavait idézi); a Biblia fordításához ajánl egy szakkönyvet, végül a szerkesztés problémáit osztja meg vele. A levélrészletet publikálja, Horváth Konstantin az első katolikus folyóirat történetének kontextusában értelmezi,² ám nemcsak ebből a szempontból érdekes. A hasonló szövegek ugyanis nagy segítséget nyújtanak, ha a kultúra fogalmának értelmezéseit vizsgáljuk a 18–19. század fordulójának Magyarországon: lehetővé teszik az egykorú „fogalmi elhatárolások” feltárását, a korabeli nyelvhasználatban megnyilvánuló önértelmezések megismerését.³

Ennek érdekében tisztázni kell az előzményeket. Döme Károly „ária”-ját Sággy, az EÉT kiadója nem akarta kinyomtatni, mert nem találta „helyesnek”, ezért eljuttatják Verseghynek, az „Érzés s Musikatudomány Mesteré”-nek, döntse el, „ha leheté rajta jobbítani a’ talptonust megtartván”.⁴ Verseghy három hét múlva már küldi is az átdolgozott változatot azzal a felszólítással, hogy Horváth énekeltesse el magának mindkettőt – az átalakítás tehát egyértelműen a zenei kidolgozásra irányult –, hogy „lássá” a különbséget.⁵ Az „ária” két variációjának megítéléséről szóló január 23-i beszámoló mögött felsejlő elképzelések a zene funkciójáról és hatásmechanizmusáról jól illeszkednek Verseghy esztétikai nézeteihez. A magyar művészetszemléletben

¹ Horváth János Verseghy Ferencnek, 1822. jan. 23. HORVÁTH Konstantin, *Az „Egyházi értekezések és tudósítások” története*, Veszprém, Egyházmegyei könyvnyomda, 1937, 249.

² *Uo.*, 33–34.

³ Reinhardt KOSELLECK, *Elmúlt jövő: A történeti idők szemantikája*, ford. HIDAS Zoltán, SZABÓ Márton, Budapest, Atlantisz, 2003, 129.

⁴ Horváth János Verseghy Ferencnek, 1821. dec. 22. HORVÁTH, *i. m.*, 247.

⁵ Verseghy Ferenc Horváth Jánosnak, 1822. jan. 16. HORVÁTH, *i. m.*, 129.

ugyanis Sulzer nyomán az elsők között hangsúlyozta a racionális, irodalomközpontú klasszicizmussal szemben egy nem racionális művészeti ág erejét.⁶ A zene célja Verseggy-Sulzer szerint az indulatok felkeltése – és minden művészet közül a zene a legalkalmasabb erre⁷ –, az emocionalitás pedig központi jelentőségű „a valóságos ember» erkölcsi felemelkedésének folyamatában”.⁸ A zene azért különösen alkalmas arra, hogy egy népet kiragadjon a „vadságból”, mert ha szerzője mesterségbeli tudását megfelelően alkalmazza, a hallgató nem vonhatja ki magát a hatás alól, a zene „foganattya” szükségszerű.⁹ Sággy és a meg nem nevezett veszprémi „Musikusok” kifogása a Döme-féle verzióval szemben szakmai természetű, hiszen a tónus azon mesterségbeli eszközök egyike (a „dal”, a „ritmus” és a „harmonia” mellett), melyre egy zeneszerzőnek ügyelni kell, hogy műve elérhesse célját.¹⁰

Az idézett levélben viszont az ária Verseggy-féle változatát is érte kritika. A popularitás hiánya nem magyarázható a Sulzer-fordítás alapján: a *Magyar Museum*ban olvasható elképzelés szerint ugyanis a „Muzsika [. . .] olly mesterség, melly az emberi természetre van fondálva”, megértésére ennél fogva éppúgy alkalmas a gyermek és az „alább-való-eszű” ember, mint egy szibériai és egy irokéz.¹¹ Egy-egy konkrét zene-művet persze Verseggy–Sulzer szerint is különbözőképpen ítél meg például egy kínai vagy egy európai, de a különbség a nemzetek „ízlésé”-nek köszönhető – amely „híven” lerajzolja mind az egyes embernek, mind a népeknek „nemzeti erköltseit” –, ám a zene fogalma és szabályai mindenhol ugyanazok.¹² A cikknek az ízlésre vonatkozó észrevételeit azért nem lehet felhasználni a popularitás hiányára vonatkozó kifogás magyarázatakor, mivel a zene sikeressége az 1792-ben megjelent fordítás szerint a szabályok és a nemzeti sajtóságok figyelembe vételén múlik, az ízlésnek nincsenek fokozatbeli különbségei. Horváth viszont „a természetben nincsen ugrás” kitételrel a „cultura” lehetséges fokozatbeli különbségeire utal: a „nép culturája” nem egy társadalmak *közötti*, hanem egy társadalmon *belüli* törésvonal meglétét jelzi. Horváth ugyan nem kapcsol értékítéletet a „nép culturája” kitételhez, azaz természetesnek veszi a társadalom kulturális értelemben vett pluralitását, azonban civilizátori atti-

⁶ MARGÓCSY István, *Verseggy Ferenc esztétikája*, ItK, 1981/5–6, 545.

⁷ VERSEGGY Ferenc, *A' muzsikáról = Első folyóirataink: Magyar Museum*, szerk. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2004 (Csokonai Könyvtár, Források), 356–357.

⁸ MARGÓCSY, *i. m.*, 547.

⁹ VERSEGGY, *A' muzsikáról. . . , i. m.*, 407.

¹⁰ *Uo.*, 407.

¹¹ *Uo.*, 354–356.

¹² *Uo.*, 357.

tűdje nyilvánvaló, elképzelése tehát egyértelműen tartalmazza a társas művelődés és tökéletesedés eszméjét is.¹³

A levél azonban itt nem ér véget, s a folytatás új megvilágításba helyezi Horváth „vélekedés”-ét. Bármennyire határozottnak tűnik a koncepció az „ária” megítélése kapcsán, egyáltalán nem magától értetődő a „cultura” fogalmát emlegetni. Az EÉT szerkesztőjének terve erkölcsi leveleket közölni „olylan tárgyakról, mellyek még Erkölcstanítóink által sincsenek tellyesen ’s tökéletesen elhatározva: Illyenek a’ *módosság, műveltség, (cultura) emberség, emberiség* érteményei. Emez utolsókrúl el is kezdettem a’ próbát, mellyet részszerint mutatóképen, részszerint azért, hogy Uram Bátyámtúl az iránt – szinte mint a’ módosság iránt – világosítást nyerhessek, ide függesztem”.¹⁴ A *modestia* értelmezésének lehetőségéről néhány hónappal korábban valóban váltottak levelet,¹⁵ a „mutatóképen” küldött töredékben azonban Horváth csak az *emberség, emberiség* fogalmát fejtegeti – úgy tűnik, hogy a „*műveltség (cultura)*” nem tartozik e fogalmak szemantikai mezejébe.

Horváth töredékének kiindulópontja szerint az emberség/emberiség magyarázatok el kell különíteni a nyelvszokást az „újabb Filozofia” nyomán előbb a németben, majd azt követően a magyarban kialakuló értelmezésektől. A régiség és a „község” csak az emberség szóalakot ismeri – épp ezért Horváth kizárólag ezzel foglalkozik –, és kettős jelentésben használja: „emberi természet”, valamint „tisztesség, böcsület, hitel”. Az „ideák világába” emelkedve az emberség fogalma Horváth szerint megváltozik: az ember mint Isten teremtménye csak akkor érheti el az „*emberség* tiszta *ideájá*”-t – az elérés vágyát Isten oltotta bele –, ha a testiséget legyőzve az „igazság”-ot, „szépség”-et és „jóság”-ot követi. A rövid részlet egy lakonikus satöbbivel és a probléma kidolgozására irányuló kéréssel zárul.¹⁶

Verseghy először maga is úgy értelmezi a felkérést, hogy a „*műveltség (cultura)*” fogalmát nem kell kidolgoznia, hiszen a január végén kelt levelében így jelzi a halasztást: az „*emberség* és *emberiség* iránt való gondolatimat másszora [!] hagyom”.¹⁷ Két nappal később azonban, 1822. február 2-án teljesíti a kérést, ekkor azonban már „Műveltség, Emberiség etc.”-ként emlegeti művét, és levélformában megírt értekezése végül is

¹³ MÁRKUS György, *A kultúra: egy fogalom keletkezése és tartalma*, ford. MÓDOS Magdolna = UÓ, *Kultúra és modernitás*, Bp., T-Twins, Lukács Archívum, 1992, 31.

¹⁴ Horváth János Verseghy Ferencnek, 1822. jan. 23. HORVÁTH, *i. m.*, 249.

¹⁵ Horváth János Verseghy Ferencnek, 1821. okt. 22. *Uo.*, 244–245; Verseghy Ferenc Horváth Jánosnak, 1821. nov. 25. *Uo.*, 127–128.

¹⁶ Horváth János Verseghy Ferencnek, 1822. jan. 23. *Uo.*, 250.

¹⁷ Verseghy Ferenc Horváth Jánosnak, 1822. jan. 31. *Uo.*, 132.

így, *A' Műveltség, Emberség és Emberiség nevekről* címen jelent meg 1824-ben.¹⁸ Horváth kérésének megfelelően Verseggy az emberség fogalmának megragadására tesz kísérletet: tanulmánya két különböző irányból, a „humanitas” és a „cultura” fogalmi felől közelítve próbálja tisztázni a kérdést. Feltűnő, hogy a magyar kifejezés jelentéstartományának kibontásakor a szöveg egészében a latin nyelvhasználat vizsgálata dominál. Nyelvfelfogása szempontjából érthető az eljárás, mivel a tanulmánya címében is szereplő „nevek” elképzelése szerint a „nyelv lelketlen teste”, azaz nem lényegi elemei, az általuk kifejezett ideák azonban állandók,¹⁹ ezeket rögzíti a *Lexicon terminorum technicorum* ekkoriban írt cikkeiben. A cicerói latinitás mintául vételéből következik, hogy az „emberség” mellett felbukkanó „emberiség” (és „Menschlichkeit”) alakot tanulmányában nem csak nyelvi szempontból tartja hibás képzésnek, de fogalmilag is zavarosnak minősíti. Horváth egyik kérdését tehát gyorsan megoldja, ez viszont jelzi, hogy a „nyelvnnyomozás” nyelvszemlélete lehetséges következtetéseivel ellentétben korántsem semleges tevékenység: mivel Verseggy a klasszikus ókor alkotásait tekinti mintának, elképzelése határozottan kultúrpeszsimista.²⁰

Verseggy az „emberség” magyarázatakor a „humanitas” „embertermészet”, „emberhez illő állapot” alapjelentésből kiindulva – feltehetően a korabeli Cicero-szakirodalom nyomán²¹ – további nyolc réteget különít el: a „mieinkhez való szeretet”, az „egészségre való gondviselés”, az „öröm és fájdalom iránt való érzékenyesség”, „Barátságos társalkodás, böcsmutatás, minden embernek böcsülése”, „Könyörületesség embertársunkhoz”, „Humanitatis studia: a' tudományok és szép mesterségek, mellyek által az emberhez illő tulajdonságokra feljutunk”, „Emberszeretet”, legvégül pedig „Nyájaskodás, tréfa”.²² A felsorolt jelentések között különbséget lehet tenni aszerint, hogy az egyénre, vagy az egyént körülvevő közösségre irányulnak-e, valamint

¹⁸ Verseggy Ferenc Horváth Jánosnak, 1822. jan. 31., *Uo.*, 132 (l. még Horváth János Verseggy Ferencnek, 1822. febr. 9. *Uo.*, 251); VERSEGGY Ferenc, *A' Műveltség, Emberség és Emberiség nevekről*, EÉT, 1824/4, 73–79.

¹⁹ MARGÓCSY István, *A Révai–Verseggy vita eszme- és kultúrtörténeti vonatkozásai = Emlékkönyv a Szolnokon 1987. március 27–28-án lezajlott anyanyelv beti országos megnyitó és Verseggy-tudományos ülészak anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseggy Ferenc Megyei Könyvtár, 1988 (In memoriam Verseggy Ferenc, 3), 48–59; CSETRI Lajos, *Verseggy nyelvfilozófiája = Uő, Amathus: Válogatott tanulmányok*, szerk. SZAJBÉLY Mihály, ZENTAI Mária, Bp., L'Harmattan, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2007 (Ligatura), I, 59–66.

²⁰ Más művei kapcsán jut erre a következtetésre MARGÓCSY, *Verseggy. . . , i. m.*, 547.

²¹ Az első tételek és a példaként idézett kifejezések egyezései miatt Ernesti művére gondolok, bár az ő koncepciója eltér Verseggyétől: *Johannis Augusti ERNESTI Clavis ciceroniana sive indices rerum ac verborum philologico-critici in opera Ciceronis*, Oxonii, Collingwood et socii, 1810, 315–317.

²² VERSEGGY, *A' Műveltség. . . , i. m.*, 75.

aszerint, hogy egy statikus állapotot írnak-e le, vagy pedig egy dinamikus állapotváltást. Az első szempont alapján a katalógus kiegyenlítettnak tűnik, hiszen az „egészségre való gondviselés”, az „öröm és fájdalom iránt való érzékenységgel”, valamint a „Humanitatis studia” egyértelműen az egyénre vonatkoznak, a „mieinkhez való szeretet” az egyént körülvevő szűkebb, az összes többi pedig egy tágabb közösséget feltételezve a társadalmi interakciókban való részvételt írja le. A másik szempont alapján azonban sokkal egyoldalúbb a felsorolás, hiszen egyedül a „Humanitatis studia” az, amely nem pusztán egy állapotra, hanem egy, az egyén által irányított folyamatra utal, amelynek végcélja a többi pontban statikusan leírt „emberség” elérése.

A cikk gondolatmenete ezen ponton váratlanul félbeszakad: „Az *Emberségről* ennél tovább nem értekezhetek, minekelőtte a’ *Műveltség* nevet meg nem rostálom, mellynél gorombább kifejezést a’ Magyar a’ *Culturának* jelentésére, ammint e’ szót ma vesszük, nem választhatott.”²³ Verseghynek a gondolatmenet felfüggesztését bejelentő kijelentéséből az utolsó félmondat bír különös jelentőséggel, mivel az „ammint e’ szót ma vesszük” kitétele egyértelműen egy fogalmi átrendeződésről számol be. A klasszikus latin alapvetően a (föld)művelés értelemben használja a kifejezést – csakúgy, mint a magyar a „művelés”-t –, amely azonban az emberre alkalmazva „disztelen idea”, illetve teljességgel „illetlen és alacsony”.²⁴ A „humanitas” alapos elemzése után érdekes, hogy a kultúra fogalomtörténeti vizsgálataiban központi jelentőségűnek tűnő²⁵ cicerói „*Cultura animi autem philosophia est*” nem fordul elő Verseghynél (mint ahogy a korábban hivatkozott Ernesti-munkában sincs önálló „*cultura*” szócikk), pedig a „humanitas”-hoz hasonlóan itt is beszámol a kifejezésnek a latinitásban használatos további jelentéseiről. Az az átrendeződés azonban, amelynek eredményeként a „*cultura*” „felséges ideája”²⁶ létrejött, a tanulmány szerint az újabb német nyelvhasználatban ment végbe:

A’ Deákban a’ *Cultura* csak a’ *földművelést* tette, és így a’ magosabb culturát csak messzéről sem érintette meg. A’ Németek tehát a’ baromállapotból való emelkedésnek legelső garádiccsátúl (a’ földműveléstül) kölcsönözték e’ nevet, és csak a’ *höbere Kultur* adjectivummal különböztették meg eggy keveset.²⁷

²³ *Uo.*, 76.

²⁴ *Uo.*, 77.

²⁵ MÁRKUS, *i. m.*, 14; Jörg FISCH, *Zivilisation, Kultur = Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Hrsg. Otto BRUNNER, Werner CONZE, Reinhart KOSELLECK, Band 7., Stuttgart, Klett-Cotta, 1992, 685.

²⁶ VERSEGHY, *A’ Műveltség... i. m.*, 77.

²⁷ *Uo.*, 76.

A régi „cultura” új jelentéssel történő feltöltődésének folyamata e magyarázat szerint végső soron egy absztrakció eredménye, az átvitel alapja – mint olvashattuk – az, hogy az embernek az állati létből való kiemelkedésének első jele az állattenyésztés és a kézművesség mellett²⁸ a földművelés. A „höhere Kultur” tartalmát a cikkben ugyan nem adja meg Versegghy, de az 1818-ban megjelent *Felelet* egyik definíciója egyértelművé teszi, hogy a magasabb kultúra a „tudományokat” és a „szép mesterségek”-et jelenti.²⁹ A kultúra fogalmának ilyen értelmű használatát és széles körű elterjedését a szakirodalom Herder nevéhez köti.³⁰

A „cultura” Versegghy értelmezésében valójában a „humanitas” folyamatszerűségét képes megragadni és kifejezni – ezt fejezik ki a magyarban korábban használt terminusok, „erkölcsösödés”, „csínosodás” is –, mivel szerinte az ember születésekor még

emberhez illő tulajdonságok nélkül [. . .] szűkölködik. A’ nevelés, a’ tanítás, egybekapcsolva saját tapasztalásaival teszük lassankint *emberségesnek* és így *valóságos embernek* is. A’ nevelés a’ szívet illeti, a’ tanítás az észet. A’ cultura tehát nem egyéb, hanem a’ *szívnek nemesítése és az észnek felvilágosítása*. [. . .] a’ cultura magyarul *emberedésnek*, és active *emberítésnek* legigazabban neveztetik.³¹

Ebben a részletben a nevelés, a tanítás és a saját tapasztalat egyidejű említése, majd a „cultura” fogalmának leszűkítése az első kettőre implicit módon kiemeli a „cultura” társadalmi, közösségi dimenzióját. A saját tapasztalat kizárása jelentős elmozdulás a *Felelet*ben olvasható definíciós kísérletektől. Versegghy ugyanis 1818-ban még arról ír, hogy az egyén kizárólag az észhasználat képessége révén, saját tapasztalatai nyomán, bármiféle nyelvhasználat nélkül is elérheti „a’ tökéletesedés, a’ humanitás avvagy emberség, egy szóval a’ cultura”³² állapotát, miközben az a közösség, amelyben az ember él, a nyelvhasználat hiánya miatt továbbra is az „oktalan állatok” nyájaihoz hasonló.³³ Az egyén e definíció szerint pusztán saját tapasztalatai révén megszerez-

²⁸ *Uo.*, 78.

²⁹ VERSEGGHY, *A’ filozófiának talpigazságára épített felelet*, Budánn, a’ Királyi Magyar Universitásnak betűivel, 1818, 13.

³⁰ MÁRKUS, *i. m.*, 29; FISCH, *i. m.*, 708; Versegghy és Herder kapcsolatáról l. SZAUDER József, *Versegghy és Herder = UÓ, A romantika útján*, Bp., Szépirodalmi, 1961, 142–162; S. VARGA Pál, *Nyelv és költészet viszonya Versegghy Ferenc gondolkodásában = Emlékkönyv a Szolnokon 2002. szeptember 27-én rendezett Versegghy tudományos ülésének anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Versegghy Ferenc Megyei Könyvtár, 2003 (In memoriam Versegghy Ferenc, 6), 71–95.

³¹ VERSEGGHY, *A’ Műveltség. . . , i. m.*, 77.

³² VERSEGGHY, *A’ filozófiának. . . , i. m.*, II.

³³ *Uo.*, II.

heti az „emberi sorsunkhoz illő kultúrát”,³⁴ jöllehet Herder nyomán³⁵ már ebben a kötetben is kiemeli a nyelvhasználat jelentőségét a „cultúra” terjesztésében.

Két további lényeges ponton is eltér az EÉT és a *Felelet* kultúrakonceptiója. Az EÉT a korábbi változathoz képest Herderhez hasonlóan³⁶ határozottan megvonja a humanitás fogalmába integrálódó kultúra határát, a saját tapasztalat kizárása után ugyanis kiderül, hogy végső soron a szív „nevelés”-ére sem teljesen alkalmas, a „cultúra” „a tudományokban” juttathatja el az embert „magos garádicsra”, a krisztusi valóságos emberség megközelítéséhez azonban a vallás szükségeltetik – még ha az ember antropológiai tökéletlensége miatt oda soha fel sem juthat. (Nyilván ezért elégtelenek az erkölcsösödés és „csinosodás” kifejezések is. Érdekes módon az „emberség” fogalmából az EÉT-cikkben teljesen hiányzik a nemzetek szerepére vonatkozó bármilyen elképzelés, pedig a *Felelet*ben ez még központi jelentőségű volt. Ott a természettől rendelt végső célként egy „Egész”, azaz egyetlen „*Emberi Nemzet*” létrejöttét nevezi meg, anélkül azonban, hogy ez megszüntetné az egyes nemzetek önállóságát.³⁷ Az egységes „Emberi Nemzet” létrejöttének útja a különbségek kulturális kiegyenlítődése, ami azonban csak nemzeti keretek között képzelhető el, a nemzetek „végső czéllya” ugyanis „az emberségnek ragyogó bérceéhez” jutni.³⁸

Miután Verseghy az EÉT-cikkben kifejtette az „emberség” jelentésének e második aspektusát, tudniillik a „culturá”-t, azaz „emberedés”-t,³⁹ az összefoglalásban ennek jelentőségét meglepő módon egyáltalán nem érvényesíti, hanem a tanulmánya elején idézett latin definíciókat vonja össze négybe, és latin, valamint német szinonimáit (?) adja meg magyarázatként. Az, hogy mennyire szervesen kapcsolódik az emberség eme koncepciójához a „cultura” fogalma, plasztikusan fejezi ki az összefoglaló felvezetése, amely az „*emberség* névnek *régen* bevett, *régen* szokott, és *régen* szembetűnő értelmei”-ként jellemzi a következőket: emberség; az ember természetéből következő tulajdonságok; nyájasság, barátságosság a többiek tisztelete; őszinteség, becsületesség.⁴⁰

A Verseghy tanulmányában megfigyelt inkongruencia részben alighanem a keletkezés körülményeinek sajátosságos lenyomata (Horváthot kifejezetten az „emberség” és „emberiség” közötti különbség érdekli), részben viszont hozzájárulhatott a „cultura” fogalmának újszerűsége is. Ezt valószínűsítik a *Lexicon terminorum technicorum* „cultu-

³⁴ *Uo.*, 12.

³⁵ FISCH, *i. m.*, 710.

³⁶ *Uo.*, 711.

³⁷ VERSEGHY, *A' filozófiának. . . , i. m.*, 48.

³⁸ *Uo.*, 96.

³⁹ VERSEGHY, *A' Műveltség. . . , i. m.*, 77; 79.

⁴⁰ *Uo.*, 78–79. (Kiem. tőlem. L. G.)

ra” és „humanitas” szócikkei is.⁴¹ Utóbbi ugyanis gyakorlatilag kimerül a Pázmány és Márton István által használt „emberiség” szóalak nyelvi hibáinak kimutatásában, fogalmilag pedig mindössze a következő meghatározást adja: „1) A’ közönséges részvevésnek érzeménye. 2) Önnön magunknak szíves és közönséges közlésére való tehetség.”⁴² A „cultura” hivatkozások nélkül tartalmazza az eredeti Kant-szótár Kultur-szócikkét, ám mellette kisebb módosításokkal azt a herderi háttérű, dolgozatomban is hivatkozott kultúra-definíciót, amely mind a *Felelet*-ben, mind a *Magyar grammatikában* olvasható: az eltérő definíciók okozta feszültség, a köztük lévő viszony azonban reflektálatlan marad.

Verseghy a „nevek” különbségére azonban nagyon is érzékeny volt: „még csak arról kell számot adnom, – mert nem akarnék Olvasómnak úttýában gáncsot hagyni, – mi okra nézve vehetem én itt a’ tökéletesedést, a’ csinosodást, az emberséget avvagy humanitást, és a’ culturát egygy és ugyanazon, vagy legalább szomszéd értelmű neveknek”?⁴³ A kérdés háttérében álló, Verseghy pályája során alig módosuló⁴⁴ nyelv- és művelődés-konceptió lényegi elemeit a dolgozatomban is idézett szakirodalom alaposan feltárta. Mindazonáltal nem pusztán a kérdésre adott válasz fontos, hanem az a szavakból szőtt háló, amellyel Verseghy a tárgy lényegét megragadni kívánja. A *Felelet* tárgymutatójának pusztán mennyiségi szempontú áttekintése is jelzi például a „cultúra” előtérbe kerülését az 1810-es években: míg a „csinosodás”, az „emberség” és a „humanitás” mindössze egyetlen szöveghelyhez, addig a „cultúra” öthöz utasítja az olvasót. A háló csomóinak megfigyelése tehát nem azért fontos, mert felül kellene vizsgálni a szakirodalomban Herder Verseghyre gyakorolt hatásáról vagy Verseghy nyelvfilozófiájáról írottakat,⁴⁵ hanem azért, mert csak a lexéma vizsgálata, pontosabban egy történeti megközelítés esetén érzékelhetjük és értelmezhetjük a kultúra modern fogalmának magyarországi alakulástörténetét. Efelől szemlélve az 1810–1820-as években megjelent Verseghy-írások egyik „tétje” a tökéletes szótár „cultúra” szócikkének megírása. Az EÉT-cikk alkalmi felkérésre született, ám a fogalomhasználat elvi (reflektált) és gyakorlati (nem reflektált) példái más-más irányú érvelés részeként fordulnak elő az

⁴¹ [VERSEGHY Ferenc], *Lexicon terminorum technicorum az az Tudományos Mesterszókönnyv*, Budánn, a’ Királyi Magyar Universitás’ betűivel és költségével, 1826, 123–124; 212.

⁴² *Uo.*, 212.

⁴³ VERSEGHY, *A’ filozófiának. . . , i. m.*, 13.

⁴⁴ MARGÓCSY, *Verseghy. . . , i. m.*, 545.

⁴⁵ Bár ezek a korábbiakhoz képest új eredményekkel járhatnak. L. HEGEDŰS Béla, *Nyelv- és irodalomelmélet Verseghy Ferenc műveiben = „Mielz valt mesure / que ne fait estultie”: A hatvanéves Horváth Iván tiszteletére*, szerk. BARTÓK István et al., Budapest, Krónika Nova, 2008, 124–131.

1810-ben megjelent háromkötetes *Az emberi nemzetnek története*,⁴⁶ az 1818-ban kiadott *Felelet*, valamint a *Magyar grammatika*⁴⁷ lapjain is.

Versegly definíciós kísérletei és zavarai persze nem állnak önmagukban, hiszen már a kármáni *A nemzet tsinosodása* (1795) vagy egy nem értekező műfaj keretei között Csokonai *Culturája* (1799) is egyértelműen e fogalom köré szerveződik. Hasonló problémákkal küzd a 19. század elején több, a kultúra modern jelentéstörténetében fontos szerepet betöltő szöveg⁴⁸ magyar, jórészt kéziratban maradt fordítása: Bölöni Farkas *A naïv és szentimentális költészet*ről ülteti át, és szintén Erdélyben, Döbrentei körében készült a kanti *Vélekedések a' gyermek nevelésről*.⁴⁹

⁴⁶ [VERSEGHY Ferenc], *Az emberi nemzetnek története*, Budánn, a' Magy. Kir. Universitas' Typographiájának betűivel, I–III, 1810.

⁴⁷ VERSEGHY Ferenc, *Magyar grammatika avvagy Nyelvtudomány*, Budánn, a' Királyi Magyar Universitas' betűivel, 1818.

⁴⁸ FISCH, *i. m.*, 708–712; 715–716; 725–727.

⁴⁹ A kéziratokról I. LABÁDI Gergely, *Bölöni Farkas Sándor Schiller-fordítása*, Keresztény Magvető, 2002, 217–227.